

Vladimir D. Mihajlović

Odsek za istoriju

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

v.mihajlovicc@gmail.com

Koncept romanizacije u arheologiji: uspon i pad paradigme*

Apstrakt: Od osnivanja discipline, studije rimskih provincija bile su pod presudnim uticajem koncepta romanizacije, koji je razvijen u specifičnom društvenom kontekstu Evrope kraja XIX i početka XX veka. Romanizacija je služila kao opšti tumačenjski okvir za objašnjavanje promena unutar domorodačkih društava koje su se dešavale pod uticajem rimske vlasti, na način koji je podrazumevao normativni pristup rimskoj kulturi koja je često vrednosno favorizovana u odnosu na domorodačke. Teorijsko osvešćenje klasične arheologije koje se dogodilo krajem XX veka, doprinelo je preispitivanju i napuštanju osnovnih pretpostavki na kojima počiva ideja romanizacije. Nakon ovog perioda, u rimskoj provincijskoj arheologiji usledilo je nastojanje da se definišu novi pristupi koji bi bili teorijski utemeljeniji i vrednosno neopterećeni, i koji bi na objektivniji način tretirali složena dešavanja i promene koje je uzrokovala ekspanzija rimskog imperijalizma. Ovaj rad predstavlja kritički pregled i osvrt na teorijske diskusije unutar rimske provincijske arheologije od kritike ideje romanizacije do novouspostavljenih tumačenjskih okvira koji pružaju drugačije mogućnosti sagledavanja pomenutih pitanja.

Cljučne reči: rimska provincijska arheologija, koncept romanizacije, smena paradigme, globalizacija, teorija identiteta

Ideja romanizacije, zasnovana na tumačenjima istorijskih izvora i opšte društvene teorije iz perioda kraja XIX i početka XX veka, predstavljala je dominantni način sagledavanja arheoloških ostataka u kontekstu nekadašnjih rimskih provincija. U svojoj osnovi, koncept romanizacije je zamišljen kao širenje rimske vlasti i kulture među populacijama koje su bile priključivane rimskoj državi, na način koji je vodio ka njihovom postajanju Rimljanima, što se arheološki manifestovalo promenom domorodačke u rimsku materijalnu kulturu. Ovako zamišljen proces promene zapravo je podrazumevao veoma jednostavnu konceptualnu shemu, koja je delovala očigledno i zdravorazumski, što joj je donelo status podrazumevajućeg pristupa u interpretaciji dešavanja

---

* Tekst je nastao kao fazni rezultat rada na projektu *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije* (broj 177002) Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

pod uticajem širenja rimske države. Razvoj teorijske misli u društvenim i humanističkim naukama u drugoj polovini XX veka, doprineo je značajnim promenama unutar arheološke discipline uopšteno, što je uticalo i na početak preispitavanja koncepta romanizacije i pokušaje stvaranja drugačijih pristupa u tumačenju širenja Rimskog carstva i promena koje su se u tom kontekstu dešavale širom novoosvojenih teritorija. Značaj preispitivanja tradicionalne paradigme romanizacije leži u okolnosti pomeranja od podrazumljivih načina sagledavanja pomenutih pojava, odnosno napuštanja normativnih tumačenja koja su stvarala pojednostavljenu i često netačnu sliku o ovom delu prošlosti. Iako je redefinisavanje načina na koje se pristupa interpretaciji promena uslovljenih rimskim imperijalizmom daleko odmakla u nekim akademskim sredinama (kao što je anglo-američka), u nekim drugim (kao što je naša) se nije dogodio značajan pomak u odnosu na tumačenjske postupke koji su formirani krajem XIX i na početku XX veka. Upravo iz ovih razloga, rad ima za cilj kritički osvrt na koncept romanizacije i perspektive koje su se pojavile kao odgovor na tradicionalni pristup, uz nameru da se njime otpočne šira diskusija o pitanju načina tumačenja promena potaknutih ekspanzijom rimske države.

Neophodno je da napomenem da su stanovišta izneta u ovom radu posledica ličnog odabira određenih interpretacija, čije sam argumente nalazio kao najopravdanije i održive. Ovaj tekst ne predstavlja pokušaj davanja detaljnog pregleda kritika romanizacije, kao ni pružanja osvrta na sve perspektive koje su se javile kao odgovor na te kritike. Pre, radi se o vrsti nacrtu u kojem su naglašeni najvažniji momenti u promeni paradigme romanizacije i koji imaju najveće potencijale za dalju razradu i primenu u rimskoj provincijskoj arheologiji.

Koncept romanizacije: nastanak, značenje i upotreba

Kritičkim vrednovanjima koncepta romanizacije pristupilo se ispitivanju istorijata nastanka ove ideje, što je postupak koji je za cilj imao osvetljavanje okolnosti koje su uticale na njeno formulisanje i inicijalnu upotrebu. Prema rezultatima dobijenim ovakvim istraživanjima, termin veoma sličan romanizaciji, koji je imao suštinski isto značenje, po prvi put je upotrebljen od strane nemačkog istoričara Teodora Momzена (Theodor Mommsen), koji je svojim radom ujedno definisao i osnovna načela pomoću kojih je proces romanizovanja osvojenih i pripojenih provincija zamišljan i objašnjavan (Hingley 2000, 113; 2005, 32; Webster 2001, 211). Dakle, sam termin (i njegovo značenje) je proizvod devetnaestovekovne istoričarske tradicije, i ne radi se o konceptu koji je nastao i bio korišćen u periodu na koji se odnosi. Ova okolnost je od velikog značaja, budući da ideja romanizacije predstavljala analitičko-interpretativni alat koji je od samog početka bio u direktnoj vezi sa modernim sagledavanjem prošlosti i služio je potrebama njenog "prevođenja" na oblik ra-

zumljiv savremenom auditorijumu. Drugim rečima, romanizacija je savremeni način razumevanja prošlosti koji za zadatak ima definisanje vremenski dalekih i nepotpuno jasnih dešavanja na način kojim ona dobijaju smisao u perspektivi modernih istraživača. Sledstveno tome, radi se o specifičnom uprošćavanju mnogobrojnih i kompleksnih društvenih događaja i fenomena, koje za cilj ima njihovo uopštavanje i uklapanje u pojednostavljenu konceptualnu shemu.

Šta romanizacija u stvari znači u svom prvobitnom obliku? T. Momzen nije dao posebnu definiciju termina, ali njegovo viđenje širenja rimske vlasti jasno ukazuje šta se pod njim podrazumevalo. Prvenstveno, radilo se o objašnjavanju uticaja Rima na Italiju a zatim i druge delove Evrope, što je značilo prenošenje grčko-rimske kulture, kojim je ostvarivan društveni progres domorodačkih populacija. Proces je zamišljen kao jednosmeran prenos blagodeti civilizacije varvarskim populacijama, koje su u uslovima uspostavljenog mira postepeno i kumulativno napredovale u svom razvoju, postajući sve sličnije rimskom društvu i kulturi. U kontekstu ovakvog stanovišta, od posebnog značaja je bilo konstatovanje sličnosti rimske kulture širom nekadašnje teritorije Carstva, koje je trebalo da ukaže na njen homogeni karakter. Kako se naučna žiža T. Momzena prvenstveno odnosila na proučavanje epigrafskih tekstova (kada su u pitanju provincije), ova vrsta podataka je dobila ulogu merljivog indikatora stepena promene, uz istovremeni potencijal za dokazivanje uspešnosti prenosa osnovnih društvenih i kulturnih institucija unutar provincija (Hingley 2000, 113-114; 2005, 32; Woolf 1998, 4-6; Freeman 1997, 31).

Iako arheološki materijal nije bio osnovno polje Momzenovih proučavanja, ideja o epigrafskom materijalu kao zahvalnoj vrsti građe za razumevanje promena u provincijama, poslužila je britanskom arheologu Frensisu Haverfildu (Francis Haverfield) da je upotrebi za tumačenje arheoloških podataka. Pod snažnom inspiracijom Momzenovim postupkom, Haverfild je definisao koncept romanizacije i njegovu upotrebu u tumačenju materijalne kulture diskutujući o rimskom širenju vlasti u Britaniji. Prema njegovom viđenju, koje se kao i Momzenovo oslanjalo na narrative antičkih pisaca, uticaji koje je Rimsko carstvo vršilo u Britaniji (i provincijama uopšteno) bili su blagodetni jer su doveli do širenja civilizacije među rasno podobnim ali kulturno zaostalim populacijama kontinentalne Evrope. Kao rezultat tih uticaja, domoroci su bili inkorporirani, asimilovani i denacionalizovani, odnosno postepeno su postajali Rimljanima. Zahvaljujući ovome, Rimsko carstvo je u velikoj meri bilo ujednačeno u kulturnom ali i nacionalnom smislu, što se odražavalo i kroz materijalnu kulturu budući da su domoroci uvidali prednosti rimskog načina života i prihvatili rimske predmete. Tako je romanizacija konceptualizovana kao progresivna, glatka i uniformna, pogotovu u načinu na koji je uticala na gornje staleže domorodačkih društava, a manifestovala se kroz pojavu i prihvatanje rimskih načina života, latinskog jezika, umetnosti, religije, urbanizacije i izgradnje vila. Prema Haverfildu, materijalna kultura je imala duhovni karakter

i dublje značenje pa su rimski predmeti sa sobom nosili i rimski identitet (Hingley 2000, 114-122; 2005, 33-36; Freeman 1997, 37-46).

Momzenovo i Haverfildovo razumevanje karaktera promena koje su se dešavale pod uticajem širenja rimske države bilo je direktno povezano sa opštim intelektualnim i ideološkim trendovima njihovog doba¹. Vera u progres i socio-kulturnu evoluciju u kontekstu evropskog imperijalnog i kolonijalnog poretka, kao i ideologije nacionalnih država, presudno je doprinela artikulaciji opisane tačke gledišta. Shvatanje modernih (zapadno)evropskih država i kultura kao direktnih ideoloških naslednika i nastavljača antičke/rimske civilizatorske misije širenja prosperitetnog načina života (društveno i kulturno) "inferiornim" populacijama, stvorila je stav da je romanizovanje pokorenog stanovništva bila dobra i poželjna stvar, i da se čak može sagledavati kao vrsta prirodne difuzije i neizbežnog procesa sa ishodom napredovanja na opštoj društvenoj lestvici razvoja (Hingley 2000, 143-147; 2005, 37-39; Webster 1996; Dietler 2005; Mihajlović 2011). Interkulturni kontakti i promene shvaćeni na ovakav način doveli su do stvaranja ideje o postojanju jasno raspoznatljivih blokova "rimske" i "domorodačkih" kultura (shvatanih kao slične modernim nacionalnim identitetima) i, sledstveno, vezivanje određenih vrsta materijalne kulture za jedan ili drugi esencijalistički koncept, što je svojstveno kulturnoistorijskoj paradigmi u arheologiji (upor. Olsen 2002, 30-43, 118-121; Цоу-соп 2008, 33-38). Sa modernog evropocentričnog stanovišta ovaj model je delovao potpuno zdravorazumski, a njegova jednostavnost i mogućnost upoređivanja sa savremenim kolonijalnim/imperijalnim (ili drugim dominatorskim) iskustvima pružala je sliku empirijske potkrepljivosti. Upravo u ovome leži uspeh tradicionalnog koncepta romanizacije koji se do danas pokazao jako vitalnim i pored toga što je u poslednje dve decenije došlo do njegovog rigoroznog preispitivanja ili potpunog napuštanja.

Iako je koncept romanizacije bio dominantni tumačenjski okvir u rimskoj provincijskoj arheologiji, pre njegovog opšteg preispitivanja devedesetih godina XX veka, pojavili su se i takozvani "nativistički" odgovori koji su bili direktna opozicija njegovoj logici. Oni su podrazumevali karakterisanje rimske vlasti i kulture kao silom nametnutih površinskih pojava unutar suštinski nepromenjenih domorodačkih društava. I pored toga što su ovakva viđenja skrenula pažnju da romanizacija nije morala da bude jedini ishod širenja rimske dominacije, te da se valja računati sa postojanjem otpora, ona nisu preokrenula suštinu pogleda na stvari, već su samo izmestila fokus (i favorizaciju) sa rimske na domorodačku stranu zamišljenog binarnog opozita. Dodatno, ovakvi pogledi su bili ograničeni u odnosu na preovlađujuću paradigmu, i pre svega su se odnosili na tumačenje dešavanja u Britaniji i Severnoj Africi

¹ Sličan način sagledavanja problematike širenja rimske vlasti/kulture postojao je i u drugim akademskim sredinama Zapada tog perioda: upor. Hingley (ed.) 2001.

(Mattingly 2011, 43-63; 1996; Hingley 2000, 130-142; 2005, 40-42). Ozbiljno preispitivanje osnovnih pretpostavki na kojima počiva rimska provincijska arheologija započeto je pre dvadesetak godina i rezultiralo je stvaranjem nekih drugačijih i teorijski utemeljenijih stanovišta.

Koncept romanizacije i postmoderno doba

Promene koje su se dogodile na polju teorijske misli društvenih i humanističkih nauka u drugoj polovini XX veka pokrenule su, isprva stidljivo, ponovno vrednovanje teorijskih premisa i unutar polja klasične arheologije (Dyson 1993; James 2003; Woolf 2004). Kada govorimo o konceptu romanizacije, značajan pomak načinjen je 1990. kada je Martin Milet (M. Millet) publikovao rezultate istraživanja o Britaniji u rimsko doba pozivajući se na drugačija stanovišta (u odnosu na tradicionalna) koja su proistekla iz njegove pripadnosti generaciji koja je rasla u postkolonijalnom kontekstu moderne Britanije (Millet 1990, 35)². Preispitivanje uloge koju je savremeni kolonijalistički diskurs imao u stvaranju naučnih pretpostavki kojima se pristupalo izučavanju prošlosti, doprineo je začetku opravdane sumnje u nepristrasnost i adekvatnost opšteprihvaćenih elemenata koji su činili koncept romanizacije. Tako je Milet pokušao da pruži objašnjenje o širenju rimske kulture, uključujući i materijalnu, van ustaljenog obrasca o podrazumljivim progresivnim uticajima superiorne rimske kulture, koji je domorodačka društva svodio na pasivne primaocce civilizatorskih impulsa. Umesto automatskog prihvatanja svih rimskih kulturnih pojava mimo sopstvene volje, Milet je pokušao da uspostavi tumačenje koje je bi bilo neutralnije u odnosu na (tada) preovlađujući proimperijalistički stav savremenih istraživača, a koje bi istovremeno bilo zasnovano na društvenim kontekstima unutar kojih su se odvijali kontakti i promene. Prema njegovom mišljenju, neophodno je uzeti u obzir da se romanizacija nije odvijala po prethodno uspostavljenom planu za vršenje uticaja, već se radilo o rezultatima slučajnosti proisteklih iz društvenih i struktura moći. Predloženo je da romanizacija predstavlja proces koji je bio potaknut unutrašnjim porivima a ne spoljašnjim nametanjem, što je značilo da su određeni delovi lokalnih društava prepoznavali sopstvene interese u kontaktima i priključivanju rimskoj državi, usled kojih se dešavala interakcija koja je započinjala društvene promene. Ovakva uloga je pretpostavljena domorodačkim aristokratijama/eliti, koje su radi jačanja sopstvenih pozicija sudelovale u rimskoj vlasti i prihvatale elemente rimske kulture koji su služili simboličkoj statusnoj

² Svoje zaključke Milet je inicijalno formulisao u meni nedostupnoj monografiji: Millet, Martin. 1990. *The Romanization of Britain: an essay in archaeological interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press. Osnovne zaključke ponovio je u navedenom radu unutar zbornika radova koji je priredio iste godine.

diferencijaciji u odnosu na ostale delove društva. Dalje širenje rimskih socijalnih i kulturnih elemenata, po ovom modelu, teklo je progresivnim oponašanjem elite od strane nižih društvenih slojeva, što je doprinosilo širokom prihvatanju i rimske materijalne kulture koju pronalazimo u arheološkim ostacima. Opisani proces prvenstveno je važio za hijerarhizovana domorodačka društva, koja su bila pogodna za uključivanje u rimski patron-klijent sistem, čime je intervencionistička politika od strane rimske države bila svedena na minimum (Millet 1990, 37-40).

Miletov model izvršio je veliki uticaj na pristupe proučavanju promena koje su se događale u kontekstu rimskog imperijalizma, što je rezultiralo nizom studija o ulozi lokalnih elita prilikom konstituisanja provincijskih struktura vlasti i društva (upor. Blagg and Millet eds. 1990). Međutim, koliko god da su ovakve analize (okarakterisane kao koncept "samoromanizacije") predstavljale pomak u odnosu na tradicionalno shvatanje, kritike njihovih perspektiva i tumačenja ukazale su da nije načinjen suštinski raskid u odnosu na ustaljeno poimanje karaktera promena potaknutih rimskom dominacijom. Ovo se prvenstveno odnosi na zadržavanje zamišljenog binarnog opozita između "rimske" i "domorodačke" kulture, koje su i dalje konceptualizovane kao dva striktna, unapred data i podrazumljiva društveno-kulturna bloka, koji imaju normativne karaktere i sačinjeni su od jasno utvrđenih društveno-kulturnih karakteristika. Drugim rečima, problem sa Miletovim pristupom leži u tome što je materijalna kultura na osnovu koje se vrši interpretacija promena još uvek razumevana kao jasno rimska ili jasno domorodačka, pri čemu su korišćene iste analitičke kategorije kao i u Haverfildovom i Momzenovom slučaju (urbanizacija, vile, umetnost, religija itd.). Sledstveno, i pored pomaka u shvatanju mehanizma širenja promena, i dalje se radilo o korišćenju koncepta akulturacije koji označava gubljenje/napuštanje jednog vida kulture i prihvatanje drugog. Glavna poteškoća u ovakvim tumačenjima predstavlja činjenica da određeni predmeti sami po sebi nemaju isto značenje niti isti način upotrebe u različitim kulturnim kontekstima, pa etiketiranje materijalne kulture kao "rimske" ne mora da znači da se ona koristila na isti način kao u homogeno zamišljenom mediteranskom kontekstu. Prihvatanje predmeta ili kulturnih praksi ne označava automatski da je lokalno stanovništvo pomoću njih želelo sebe da predstavi kao rimsko ili romanizovano, već postoji mogućnost da su njihova značenja menjana i prilagođavana lokalnim potrebama, ili da je njihova upotreba imala veze sa dostupnošću/praktičnošću, a ne sa imitacijom elitnih obrazaca ponašanja. Takođe, iako se većina autora slaže da su lokalne elite mogle imati značajan uticaj u oblikovanju provincijskog društva zbog svojih pozicija moći, promene koje su se dešavale ne mogu da se pripisuju isključivo njihovom delovanju (Freeman 1993, 442-445; Hingley 1996; Cooper 1996; Mattingly 1997, 17; Jones 1997, 29-39, 129-135; Webster 2001, 213-214; James 2001, 202-204; Alcock 2001, 229-230).

Polazeći od ovih kritika, brojni autori su ponudili tumačenje po kojem je nemoguće definisati jedinstvenu rimsku ili jedinstvenu domorodačku kulturu čije bi karakteristike bile važeće za sve njene pripadnike/učesnike. Ni rimsko ni domorodačko društvo ne mogu da se tretiraju kao zbrovi njihovih "najkarakterističnijih" odlika, jer predstavljaju složene socijalne strukture unutar kojih postoji čitav niz različitih društvenih podgrupa (ili subkultura), koje na različite načine doživljavaju i praktikuju svoje društvene pozicije. Prema tome, reakcije na širenje rimske vlasti ne mogu da se svedu na jedan mogući scenario, budući da su, u zavisnosti od različitih perspektiva, one bile drugačije definisane i artikulisane, pa nisu vodile ka jednostranim i jednolinijskim ishodišta već ka "neskladnim" (*discrepant*), različitim, iskustvima različitih pojednaca i grupa. Naizgled homogeni kulturni sistemi su u stvari nestabilni i raznoliki u svojim unutrašnjim značenjima, pa generalne odrednice kao što su *Rimsko carstvo* ili *Gali/Germani* predstavljaju uprošćene koncepte koji postoje i operišu jedino u savremenim akademskim raspravama. Pošto kategorije poput "rimske" i "domorodačkih" kulturnih grupa zapravo ne svedoče ni o kakvom konkretnom fenomenu (jer predstavljaju apstrakovanu i pojednostavljenu realnost), i romanizacija kao tumačenjski okvir može u potpunosti da se napusti budući da ima težinu samo u determinističkom poimanju kultura kao uniformnih, stabilnih i nepromenljivih fenomena (Barrett 1997; Hingley 1997; Mattingly 1997; 2002; 2011, 207; Woolf 1997; 1998, 7; 2001, 172-173; Wells 1999; 2001; Huskinson 2000, 20-23; Keay 2001a; 2001b, 118-119, 122-123, 134-135, 137; James 2001, 199-206). Jedan od glavnih uticaja na uspostavljanje ovakvih gledišta izvršio je rad Šon Džons (Sian Jones) koja je uzimajući teoriju romanizacije kao studiju slučaja, i upotrebljavajući teoriju prakse Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu), pokazala da etnički identiteti ne predstavljaju prirodni način formiranja ljudskih kolektiva i da je u pitanju nestabilan i promenljiv vid društvenog okupljanja. Samim tim, materijalna kultura ne odražava na direktan način etničku pripadnost, pa se neposredno i automatsko vezivanje arheoloških podataka za etničke grupe, tipično za kulturno-istorijsku tradiciju, mora odbaciti (Jones 1997).

Rasprave o romanizaciji direktno su povezane i sa diskusijama o karakteru rimskog imperijalizma, budući da su se promene unutar lokalnih zajednica dešavale u kontekstu njegove ekspanzije (bilo da je ona vršila posredne ili neposredne uticaje). Shvatanje rimskih imperijalističkih aktivnosti od strane savremenih istraživača može da se svede na tri osnovna pravca: neposredni i presudan (intervencionistički) uticaj rimskog imperijalističkog sistema, "labavi" imperijalizam viđen kao ograničeno delovanje centralnog rimskog autoriteta i stanovište koje predstavlja sredinu između prethodna dva (Keay 2001b, 122). U zavisnosti od teorijskog polazišta, različiti istraživači nejednako posmatraju i pitanje karaktera promena unutar društava koja su bila pod uticajem širenja rimske države, pa prema tome različito gledaju i na koncept romanizacije (od

stava da je on i dalje održiva paradigma do stava da je potrebno njegovo potpuno napuštanje) (upor. Mattingly ed. 1997; Champion ed. 2004). Međutim, veoma važna okolnost kod ovakvih istraživanja je svest o tome da se podanicima imperije u provincijama ne pripisuju isključive uloge, bilo da ih zamišljamo kao pasivne žrtve, entuzijastične saučesnike imperijalističke politike ili potpuno slobodne aktere koji su imali neograničenu mogućnost izbora za delovanje (Mattingly 1997, 10). Takođe, neophodno je uzeti u obzir da rimski imperijalizam ne može direktno da se poredi sa modernim pojavama istog imena, ali i da predstavlja sistem kojim se dominiralo i da u tom smislu deli sličnosti sa svim tvorevinama ovakvog karaktera, što podrazumeva da je veliki broj stanovništva koji je živeo u ovakvim okolnostima bio obespravljen i društveno marginalizovan. Dodatno, pojam rimski imperijalizam ne predstavlja konstantnu kategoriju jer su se njegove karakteristike vremenom menjale i u različitim kontekstima imale drugačije artikulacije (Mattingly 2011, 6-8, 17). Dakle, rimski imperijalni poredak nije predstavljao stabilnu pojavu, a njegove manifestacije su zavisile od čitavog niza okolnosti u kojima se odvijala interakcija između centralnog autoriteta i društava u provincijama.

Dobar primer pokušaja kombinovanja specifičnosti lokalnih društvenih okolnosti sa imperijalističkim uticajima rimske države predstavlja studija Grega Vulfa (Greg Woolf) o promenama i nastanku provincijskog društva u Galiji. Njegovo tumačenje počiva na ideji da se u Galiji nije dogodila jednostavna zamena domorodačke kulture rimskom, već da se radilo koliko o promeni unutar same imperijalističke kulture u vreme Avgusta, toliko i o sudelovanju i uključivanju provincijskih kultura u novonastali poredak. Ovo bi značilo da su u stvaranju društveno-kulturne atmosfere principata podjednako učestvovali pripadnici elita širom Carstva, i da se nije radilo o njenom osmišljavanju u centru nakon čega je ona kao vrsta gotovog proizvoda prenetu u provincije. Vulf ovo opisuje metaforom organizma koji se neprestano širi apsorbovanjem različitih hranljivih materija, koje pak svojim svojstvima menjaju njegovu fiziologiju. Rimski imperijalni sistem razlika po regionalnim, lokalnim, statusnim, rodnim i drugim varijablama, i tako shvaćena omogućava bolje razumevanje i jedinstva i razlika koje su postojale unutar nje. Polazeći od ove premise, Vulfov pristup podrazumeva uzimanje u obzir gvozdenodopskih društava Galije pre rimskog osvajanja i praćenje promena koje su se događale nakon inkorporacije. Prema iznetim zaključcima, kasnogvozdenodopska društva pokazivala su veliki stepen lokalnih razlika, koje su nakon uključivanja u rimsku imperiju prevaziđene prihvatanjem rimske imperijalne kulture. Ovo, međutim, nije značilo zamenu diverziteta uniformnošću, već se radilo o zameni različitosti uslovljenih lokalnim izborima, različitostima koje su bile uređene imperijalnom vlašću. Promene su značile uključivanje u kompleksniji društveni poredak, pod kojim se podrazumeva postojanje više različitih socijalnih kategorija definisanih na osnovu različitih kriterijuma, i

koji je bio dodatno uslozjavan svakim novim proširenjem. Kompleksnost je doprinosila postojanju većeg kulturnog i društvenog izbora u smislu različitih životnih strategija, od kojih su neke bile favorizovane u odnosu na druge. Sledstveno tome, postajanje Rimljaninom, u smislu uključivanja u aktuelne društvene tokove, nije bilo jednosmerno i nije se odnosilo na promenu etničkog ili kulturnog identiteta, nego se radilo o postojanju više "tipova Rimljana" kojima su različiti pojedinci mogli da postanu (ponovo u smislu zauzimanja određene društvene pozicije i usvajanja određenih kulturnih praksi a ne u smislu asimilacije u idealni tip) (Woolf 1997; 1998; 2001). Uprkos tome što se Vulf u svojoj studiji koncentrisao na pripadnike elitnih slojeva koje je prepoznao kao glavne pokretače promena, značaj njegove analize leži u naglašavanju heterogenosti, složenosti i dinamičnog karaktera pojava koje su se dešavale prilikom formiranja rimske imperije, što je drastičan pomak u odnosu na ranije perspektive podrazumevajućeg toka promena unutar provincija.

Rasprave o rimskom imperijalizmu otvorile su i jedan potpuno novi pravac u istraživanju odnosa rimske vlasti sa društvima kojima je dominirala. Džejn Vebster (Jane Webster) je skrenula pažnju na neophodnost uzimanja u obzir savremene postkolonijalne perspektive i uključivanja postupaka ovakvih studija u istraživanje antičke rimske prošlosti. Nizom radova u kojima je koristila metodologiju svojstvenu postkolonijalnoj antropološkoj misli, Vebster je pokazala kompleksnost i značaj pitanja reakcija domorodačkog stanovništva na rimsku vlast. Pre svega, ona skreće pažnju na potrebu za istraživanjem rimskog imperijalističkog diskursa kao svojevrsnog kolonijalnog poretka u provincijama, pod kojim se ne podrazumeva direktna analogija sa modernim kolonijalizmom, već različite vrste eksploatacija od strane vladajuće sile preko relativno malog broja lokalnih aktera. Sa tim u vezi, istaknuto je da su dosadašnje studije isuviše često uzimale u obzir perspektivu kolonizatora, odnosno rimsku stranu u interakciji, dok perspektiva kolonizovanih uopšte nije smatrana važnim poljem istraživanja. Prema tome, Vebster predlaže upotrebu postkolonijalne teorije, ali ne u smislu prostog korišćenja antikolonijalističke ideologije, već za svrhu ispitivanja kolonijalnih kulturnih politika, od kojih su najvažniji procesi pomoću kojih su proizvođena "znanja" o kolonijalnom *Druhom*. Ovaj postupak ne označava uspostavljanje direktnih analogija između rimskog i modernih načina dominacije, nego upotrebu analitičkih alata koji su razvijeni unutar istraživanja modernih kolonijalnih konteksta. Rimaska vlast može da se posmatra kao dominatorski poredak sa specifičnom ideologijom iz koje su proistekli određeni diskursi koji su imali presudnu ulogu u stvaranju i održavanju hegemonističke moći/vlasti, u čemu leži mogućnost da joj se pristupi pomoću postkolonijalne metodologije. Dodatno, kako su naša znanja o rimskoj prošlosti formirana pod snažnim uticajem modernog imperijalističko-kolonijalnog diskursa, ovakav postupak ima još veći značaj. Uzimajući u obzir ove okolnosti, Vebster izdvaja nekoliko ključnih tema za postkolonijalnu

perspektivu istraživanja rimskih provincija: decentriranje, koje označava udaljšavanje od tačke gledišta centralnog autoriteta (tj. rimske perspektive) i uzimanje u obzir stanovišta sa društvenih margina; artikulaciju istorija kolonizovanih populacija na način koji ih tretira kao aktivne učesnike, uključujući i suptilne oblike otvorenog ili prikrivenog otpora; dekonstrukciju binarnih modela kakvi su centar : periferija ili metropola : kolonija; analizu kolonijalnog diskursa (Webster 1996). U nekoliko radova u kojima je korišćeno ovakvo teorijsko stanovište, Webster se bavila pitanjem imperijalističkog uticaja na religiju i pogotovu, pružanjem simboličkog otpora domorodačkih zajednica u ovoj društvenoj sferi. U ovim radovima je kao primer često uzimana pojava sinkretističkih kultova kojima je pristupano kao obliku interakcije iza koje su stajale asimetrične strukture moći, čime je pokazivan složen proces dijaloga i višeznačnosti odnosa koji su postojali između rimskog imperijalizma i domorodačkih društava (Webster 1995; 1997a; 1997b; 1999; 2003). Na istim teorijskim temeljima Webster je ustanovila i koncept kreolizacije kao vrstu modela za tumačenje formiranja društava u rimskim provincijama, kome ću zbog izuzetnog značaja posvetiti posebnu pažnju dalje u tekstu.

Živa debata o karakteru rimskog imperijalizma i promenama koje je donosio društvima pod njegovim uticajem, rezultirala je uviđanjem postojanja različitih reakcija koje su zavisile od čitavog niza lokalnih uslovljenosti. Ovaj pristup omogućio je objektivnije sagledavanje zajednica koje su u tradicionalnoj paradigmi bile razumevane kao varvarske i kojima je obično dodeljivana uloga pasivnih i statičnih primalaca civilizatorskih impulsa. Nemerljiv doprinos istraživanju ovih problema potekao je od Pitera Velsa (Peter Wells) koji je iz perspektive praistorijske arheologije pristupio proučavanju zajednica koje su se nalazile u graničnim oblastima rimske države. Prema njegovim zapažanjima, preko potrebno je napustiti ideju o kontaktima "Rimljana" i "varvara" po shemi koja je dominirala dosadašnjim istraživanjima, a koja podrazumeva jednolinijski razvoj događaja od inicijalnih sukoba, preko otvorenih ratova do konačnog osvajanja i romanizovanja pokorenog stanovništva. Umesto toga, Vels ističe diverzitet u odnosima koje je rimska država imala sa različitim gvozdenodopskim zajednicama (u rasponu od savezništava do oružanih konfrontacija) i skreće pažnju na njihov promenljiv karakter koji je zavisio od brojnih okolnosti. Takođe, on ističe da su kontakti lokalnih zajednica sa rimskom državom rezultirali značajnim promenama unutar njihove strukture, budući da su uspostavljanjem komunikacije sa centralizovanim političkim sistemom otvarane mogućnosti stvaranja novih društvenih strategija i artikulacija identiteta na različitim nivoima. Razmena, trgovina, pružanje vojnih usluga ili pak otvoreni sukob, uticali su na sheme/logiku organizacije naselja, ekonomiju, društveno ustrojstvo, uvođenje novih vrsta materijalne kulture itd. Ostvareni kontakti su direktno delovali i na formiranje novih kolektivnih identiteta koji su bili čvršće vezivani za utvrđenu teritoriju. Ove promene Vels je upore-

dio sa procesom tribalizacije koji se dešavao među lokalnim populacijama u kontekstu širenja modernih kolonijalnih država. Prema njegovim pretpostavkama, ekspanzija Rimske republike/carstva uticala je na formiranje etničkih identiteta među gvozdenuodopskim populacijama u obliku koji nije bio poznat u ranijim praistorijskim periodima. Međutim, Vels upozorava da ovi identiteti nisu bili stabilni i nepromenljivi i da su zavisili od čitavog niza faktora (Wells 1998; 1999; 2001). Značaj Velsovog rada prvenstveno se odnosi na razbijanje iluzije o gvozdenuodopskim populacijama kao zaostalim praistorijskim zajednicama koje su se jednostavno mirile sa neminovnošću uključivanja u rimsku državu, kao i na uviđanje da su različiti identiteti u ovakvim društvima imali dinamičan i promenljiv karakter. Na osnovama ovakvih zapažanja Niko Rojmans (Nico Roymans) je izveo studiju o populaciji Batava u kontekstu inkorporacije u Rimsko carstvo. Prateći istorijske narative i promene u materijalnoj kulturi, Rojmans je uspešno pokazao da je formiranje kolektiva Batava i konstruisanje njihovog etničkog identiteta bilo u neposrednoj vezi sa rimskom imperijalističkom politikom i odnosima koji su ostvareni pre uključivanja u Carstvo. Takođe, skrenuta je pažnja i na promenljivost ovog odnosa, lokalne specifičnosti koje su iz njega proizašle, kao i na načine na koje se sve to odrazilo na materijalnu kulturu (Roymans 2004). Sličan pristup upotrebljen je i za analizu dešavanja u Britaniji, kojom je skrenuta pažnja na veliku važnost postojanja kontakata pre same inkorporacije u imperijalni sistem, promene koje su takvi kontakti uzrokovali, i postojanje brojnih lokalnih osobenosti u formiranju provincijskih društava uzrokovanih razlikama u specifičnim okolnostima (Creighton 2006). Kao i u Velsovom slučaju, ove analize su podvukle značaj istraživanja obe strane u interakciji i potvrdile pretpostavke o postojanju složenih odnosa na relaciji rimskog imperijalizma i lokalnih zajednica.

Preispitivanjem tradicionalne paradigme romanizacije tokom devedesetih godina XX veka došlo se do velikog napretka u razumevanju dešavanja u kontekstu širenja rimske države, koji se na prvom mestu odnosi na odbacivanje podrazumljivih i vrednosno opterećenih načina sagledavanja ove problematike, koji su se često zasnivali na pojednostavljivanju složenih društvenih fenomena i procesa. Tumačenja koja su nastala na talasu ovih kritika zasnivana su na ekspliciranju teorijskih pozicija i jasnijem definisanju metodoloških postupaka koji su u njima korišćeni. Oslanjanje na antropološke i sociološke studije imalo je za cilj prevazilaženje problema svojstvenog konceptu romanizacije: teorijsku neutemeljenost i korišćenje termina na toliko različitih načina da je mogao da se odnosi na sve, a ne označava i ne objašnjava ništa konkretno. Prazan prostor koji se otvorio rušenjem ideje romanizacije zahtevao je ispunjenje novim tumačenjskim okvirima, pa su brojni istraživači posegli za perspektivama koje predstavljaju aktuelne teme na polju savremene humanističke teorije. Ovakva situacija rezultirala je da u prvoj deceniji trećeg milenijuma nastanu veoma interesantni predlozi za pristupe u sagledavanju problema pro-

mena nastalih pod uticajem rimskog imperijalizma, od kojih neki zavređuju posebnu pažnju jer pružaju velike mogućnosti za korišćenje u rimskoj provincijskoj arheologiji.

Kreolizacija, globalizacija, teorija identiteta i rimska provincijska arheologija

Paradigma romanizacije definisana krajem XIX i početkom XX veka bila je pod neposrednim uticajem tadašnje društvene i intelektualne atmosfere, što je doprinelo formiranju tumačenja prošlosti koji su veoma sličili shvatanju odnosa u tadašnjem svetu. Ako izreku da svako vreme nosi svoje breme uzmemo kao opravdanu, ne čudi ni činjenica da je nakon dekonstrukcije koncepta romanizacije otpočeo niz pokušaja definisanja novih pristupa koji su takođe direktno zavisni od aktuelnih intelektualnih trendova u humanističkim naukama, što se može okarakterisati kao padanje u istu zamku zbog koje je kritikovan tradicionalni pristup. Međutim, potrebno je imati na umu da su današnji istraživači uglavnom svesni svojih pozicija koje su neraskidive od "duha vremena" u kojem deluju, pa je posmatranje prošlosti preko iskustava sadašnjosti osvešćeno u meri da ne pretenduje na status potpuno objektivnih, bezvremenih i neoborivih tumačenjskih konstrukcija. Ako ništa drugo, danas bar postoji dovoljna doza opreza i kritike koja konstantno podseća na opasnost učitavanja aktuelnih društvenih situacija u prošlost, što u velikoj meri sprečava stvaranje novih "naučnih dogmi".

Veoma dobar primer uspešnog kombinovanja perspektive koja je nastala u modernom periodu sa tumačenjem interakcija između rimskih imperijalnih vlasti i lokalnog stanovništva predstavlja teorijsko gledište koje je definisala Džejn Vebster, a koje podrazumeva upotrebu koncepta *kreolizacije*. Termin kreolizacija se inicijalno odnosi na lingvističku pojavu stapanja dva jezika u pomešani dijalekt, odakle je preuzet za izučavanje materijalne kulture u kolonijalnim kontekstima Amerika. U arheologiji, termin označava promenu u materijalnoj kulturi stapanjem dve tradicije u novu formu u uslovima neegalitarnih društvenih odnosa. Ovaj proces ne označava postepenu zamenu jednog načina života nekim drugim, već vladanje obema kulturnim tradicijama i upotrebljavanje jedne ili druge u zavisnosti od okolnosti. Rezultat ovakvih društvenih ponašanja je nastanak veoma dvosmislene/neodređene materijalne kulture (ni čisto lokalne ni čisto došljačke) koja ima različita značenja u različitim kontekstima. To bi značilo da se materijalna kultura kolonizatora (ili u ovom slučaju rimska materijalna kultura) koristi prema setovima vrednosti i pravilima koja su vezana za kulturu i društveno ustrojstvo kolonizovanih, pa stoga ne označava istu stvar, niti indicira ista ponašanja kao u svom originalnom kontekstu. Iz ovih razloga, materijalna kultura je vrsta izraza kolonijalnih društvenih okolnosti koje podrazu-

mevaju asimetrične odnose moći. Sledstveno tome, kreolizovana materijalna kultura, budući da se oslanja na domorodačke kulturne tradicije, održava i veze sa prošlošću, suprotno favorizovanim dominantnim kulturnim formama koje su pod pokroviteljstvom elita, čime u sebi nosi elemente rizika i otpora. Kreolizacija stoga često predstavlja proces prilagođavanja uz otpor, iz kojeg se ne pojavljuje jedna normativna kolonijalna kultura već mešane (hibridne) *kulture*. U kontekstu studija materijalne kulture u rimskim provincijama, opisana perspektiva bi značila da su "rimski" ili "romanizovani" predmeti mogli da operišu po pravilima domorodačkih praksi, i da su ujedno, kao kreolizovani artefakti, imali mogućnost da "pregovaraju" sa, pružaju otpor ili prihvataju rimske kulturne forme u službi domorodačkih ciljeva. Takođe, oni su pokazatelj pojave kreolizovanih društava unutar rimske države koje su kombinovale različite prakse u zavisnosti od potreba i okolnosti (Webster 2001, 217-223; 2003, 35-51). Jasno distanciranje od dihotomije striktno definisanih pojmova rimske i domorodačke kulture, odbacivanje homogenosti, obraćanje pažnje na slojeve društva izvan elitnih krugova i konkretan predlog za način tumačenja materijalne kulture (kojoj se pretpostavlja aktivna uloga u artikulaciji društvenih ponašanja i identiteta), otvaraju velike mogućnosti u primeni ovog koncepta. Ipak, mora se uzeti u obzir i opasnost od preneglašavanja strategija pružanja simboličkog otpora, budući da se svaka upotreba domorodačke tradicije može prepoznati na ovaj način, što može da stvori pogrešnu predstavu o provincijskim društvima (upor. Mattingly 2011, 40-41).

Websterina analiza pokrenula je dalju razradu tema o stvaranju osobenih provincijskih društava, pa je akcenat stavljen na diverzitet "rimske kulture" (koji je formiran devedesetih godina) dobio novu potporu primenom koncepta globalizacije koji je definisao Ričard Hingli (Richard Hingley). Njegovo viđenje ukazuje na postojanje fenomena koji se može uslovno definisati kao "globalna rimska kultura" koja se pre svega odnosi na formiranje ujednačenog i širom Carstva prihvaćenog sistema vrednosti koji su delile elite, kako u samom Rimu tako i širom rimske države. Ovakva tvorevina zapravo je bila konstelacija različitih kultura širom Sredozemlja i delova kontinentalne Evrope, a nastala je u procesu formiranja imperijalističke ideologije pod Avgustom kombinacijom kulturnih elemenata iz različitih izvora. Rimska elitna kultura viđena na ovakav način, predstavljala je vrstu vezivnog materijala koji je mehanizmima vlasti držao čitavu konstrukciju zajedno. Određeni elementi ove kulture bili su favorizovani u odnosu na druge i direktno su bili povezani sa hegemonističkom politikom imperijalnog sistema koji je na svojoj strani imao i razgranatu mrežu lokalnih moćnika. Unutar ovog sistema, pojave kao što su centralna vlast, političko-administrativni poredak, patron-klijent odnosi, urbanizacija po rimskom obrascu, putne komunikacije, (manje-više) ujednačeni monetarni sistem i vojska, bile su zajedničke za sve delove imperije, i omogućavale su nametanje ovog sistema obespravljenim populacijama. Stvaranje ujednačenog

političko – ekonomsko – kulturnog sistema rimskih elita omogućilo je povećanje protoka ljudi, ideja i dobara, što je ishodovalo većim stepenom komunikacija i povezanosti između pojedinačnih delova Carstva, odnosno među različitim i prostorno udaljenim socijalnim kategorijama. Ovakva situacija pojačavala je efekat međusobnog ujednačavanja i uravnavanja kulturnih pojava, ali su istovremeno ostajale na snazi i lokalne specifičnosti uslovljene prethodnim društvenim osobenostima. Unutar globalnog rimskog sveta materijalna kultura je imala ulogu fizičkog elementa koji je istovremeno i strukturirao percepciju sistema i omogućavao međusobnu interakciju njegovih činilaca. Objekti poput građevina, odeće, posuda itd. odražavali su različite društvene relacije i aktivno kreirali odrednice upotrebljavane da bi se ustanovljavale, pregovarale ili preispitivale različite uloge i veze. Kao ilustrativan primer ovakvog stanja Hingli navodi urbanu kulturu Carstva, čija je artikulacija istovremeno odražavala strukturu čitave tvorevine, ali je služila i za stvaranje i simbolizaciju unutrašnjih organizacija lokalnih zajednica. Gradovi su predstavljali žiže za komunikaciju i povezivanje i unutar lokalnog i unutar imperijalnog društva, čime su pružali različite mogućnosti ne samo elitnim već i drugim delovima društva (Hingley 2005, 54-120). Hinglijeva studija pokazala se veoma korisnom u tretiranju arheološkog materijala u provincijama i za sada ima status jednog od obećavajućih pristupa koji bi na adekvatan način mogao da pokrije veliki deo nedostataka postojećih tumačenjskih okvira (upor. Pitts 2008).

Na temeljima globalno-lokalne perspektive i teorije o strukturiranju, Luiz Revel (Louise Revell) je ponudila još jedan od pristupa rimskim provincijama, pogotovu kada se radi o istraživanju provincijskih gradova. Prema njenom mišljenju, arhitektonsko okruženje grada, društveno-politička organizacija i prakse koje su se odvijale u urbanim sredinama imale su dvostruki efekat. Prvi se ticao socijane reprodukcije na lokalnom nivou, interakcijama licem u lice, dok je drugi operisao na nivou šire imperijalne strukture, budući da su društvene prakse na lokalnom nivou bile organizovane po shemi favorizovanoj od strane centralnih autoriteta, čime su doprinosile održavanju postojećeg poretka. Na ovaj način bilo je moguće postojanje sličnosti širom Carstva, uz istovremeno prisustvo razlika koje su bile uslovljene lokalnim praksama, što vodi do zaključka da nije postojao jedan rimski identitet, već diskurs "rimskosti" unutar kojeg postojalo mnoštvo međusobno različitih iskustava (Revell 2009).

Poslednjih godina se unutar arheologije sve češće upotrebljava teorija o identitetima kao osnovno teorijsko polazište za razumevanje i tumačenje materijalne kulture i društvenih odnosa koji su njome stvarani i održavani. U najkraćim crtama, ona podrazumeva da pojedinci istovremeno poseduju više različitih načina samoidentifikacija i identifikacija drugih pojedinaca. Određivanjem sebe i drugih po različitim kriterijumima konstruišu se različiti identiteti koji služe za definisanje društvene pozicije koju pojedinac zauzima u odnosu na druge pojedince, odnosno pozicije koju jedna grupa pojedinaca ima u od-

nosu na neke druge grupe. Prepoznavanja (međusobnih) sličnosti i razlika (u odnosu na druge), odnosno činioci koji izgrađuju određeni identitet, nisu konstantne i nepromenljive kategorije, već su dinamične, situaciono uslovljene i zavisne od čitavog niza faktora. Individualni i kolektivni identiteti se izgrađuju kombinacijom osnovnih pretpostavki o životu koje se stiču i nesvesno prihvataju kroz odrastanje i vaspitanje (odnosno *habitusom*), i iskustava unutar širih društvenih, političkih i kulturnih okolnosti koji vladaju oko pojedinaca i grupa (upor. Insoll ed. 2007; Díaz-Andreu, Lucy, Babić and Edwards 2005; Casella and Fowler eds. 2004). Iako su brojni autori upotrebljavali koncept identiteta u rimskim studijama, Martin Pitts (Martin Pitts) ukazuje da su ova korišćenja u periodu 1995-2005. u najvećem broju slučajeva bila vezana za problem etničkog/kulturnog identiteta, u manjoj meri za statusni/klasni i u najmanjoj za rodni identitet. Opsesiju diskutovanjem o kulturnim i etničkim pripadnostima Pitts vidi kao negativnu okolnost, iako je ovakva situacija dobrim delom uzrokovana isključivim bavljenjem ovim temama u periodu kada je paradigma romanizacije bila podrazumevajuća. Prema njegovom mišljenju, iako je koncept identiteta veoma koristan za prevazilaženje mnogih poteškoća u tumačenju promena nastalih pod uticajem rimskog imperijalizma, problem leži u njegovoj često nedovoljno razrađenoj upotrebi, koja pre podrazumeva deskripciju postojanja različitosti njih samih radi, nego što objašnjava šta su ti identiteti zapravo značili, kako su bili konstruisani i menjani u određenim društvenim kontekstima. Pitts podozreva da postoji opasnost da se koncept identiteta nametne kao nova vrsta paradigme pomoću koje se na pojednostavljen način određene vrste materijalne kulture jednosmerno vezuju za određene identitetske kategorije, bez objašnjavanja logike koja stoji iza takvih postupaka. Takođe, postoji problem da se usled nekritičkog praćenja aktuelnih trendova, tumačenju rimske prošlosti veštački nametne ovaj savremeni analitički konstrukt, i time stvori slika koja više govori o savremenim perspektivama istraživača i sveta u kojem žive nego o društvima Rimskog carstva. Po njegovom shvatanju, da bi se izbegla ovakva situacija neophodno je da svaka studija ima jasno razrađeno teorijsko polazište, koje na neposredan način definiše značenje i upotrebu termina identitet, i objašnjava metodologiju kojom se materijalna kultura vezuje za koncepte bilo kojeg identitetskog određenja. Dodatno, Pitts upozorava da je potrebno obraćanje veće pažnje na društvene kolektive mimo etničkih i kulturnih pripadnosti (Pitts 2007).

Slično uverenje o velikom potencijalu istraživanja rimskog sveta pomoću koncepta identiteta deli i Dejvid Metingli (David Mattingly). On skreće pažnju da je rimski imperijalizam proizvodio duboke i veoma različite promene u shvatanju i konstruisanju kako pojedinačnih tako i kolektivnih identiteta. Kako je rimska država bila heterogenog karaktera i sačinjena od mnogobrojnih društvenih kategorija, i kako se radilo o sistemu razlika uz postojanje i važnih sličnosti, proučavanje *neskladnih identiteta* bi predstavljao najbolji pri-

stup u pokušajima njenog razumevanja. Pod ovim terminom Metingli podrazumeva da je u mreži različitosti postojao čitav niz drugačijih društvenih iskustava, odgovora i reakcija na situacije koje je prouzrokovao rimski imperijalizam, i da se one sastoje od seta pružanja otpora, odbacivanja, prihvatanja i prilagođavanja različitih praksi. U takvom kontekstu socijalna dešavanja se mogu posmatrati kao mnogostruki pokušaji definisanja i redefinisavanja identiteta, a presudni intelektualni korak bio bi uviđanje da se oni moraju izučavati i u okvirima kulture i u okvirima relacija moći (Mattingly 2011, 203-219).

* * *

Formiranje pristupa proučavanju društvenih okolnosti koje je prouzrokovao rimski imperijalizam prešao je dugi put od svog začeća do danas. Iako se period od nastanka ove oblasti meri čitavim vekom, unutar ovog vremena je najvećim delom apsolutno dominirala paradigma romanizacije koja je formirana na njenom samom početku. Ozbiljno preispitivanje temelja na kojima počiva koncept romanizacije započeto je tek pre dvadesetak godina, ali je tempo kojim je vršena dekonstrukcija ove ideje doprineo njenom potpunom rušenju (bar kada se radi o britanskoj i američkoj arheologiji). Glavne dobiti ovog procesa mogu da se svedu na nekoliko najvažnijih zaključaka koje je potrebno imati na umu prilikom proučavanja pitanja promena pod uticajem rimskog imperijalizma. Pre svega, ne možemo da operišemo sa uprošćenom slikom sastavljenom iz binarnih opozita "rimske" i "domorodačkih" kultura, već je neophodno uzeti u obzir kompleksnost i promenljiv karakter i rimske države i različitih populacija sa kojima je ona stupala u kontakt. Sa tim u vezi, ne može se više računati ni sa zamišljenim procesom akulturacije, umesto kojeg je potrebno uvesti pojmove nizova procesa odbijanja, prihvatanja, prilagođavanja i promena različitih društvenih i kulturnih praksi, koji su često imali veoma složen karakter. Takođe, potrebno je shvatiti da su različiti socijalni akteri imali različite društvene pozicije i perspektive, od kojih su se razlikovala i njihova shvatanja i reakcije na uticaj rimskog imperijalizma. Prema tome, umesto da govorimo o uniformnom procesu stvaranja jedinstvenog društva Rimskog carstva, bolje je diskutovati o izgradnji i komuniciranju različitih kategorija identiteta, kojima, međutim, ne smemo da pripisujemo nepromenljiv i podrazumevajući smisao. Različitosti ovakvog karaktera uticale su i na stvaranje osobenih lokalnih rimskih kultura, koje su međusobno bile povezane nametnutom socijalnom strukturom, ali su imale i značajne razlike uslovljene brojnim specifičnostima koje su poticale iz prerimskog perioda. Dakle, slika o rimskom imperijalnom sistemu, koja se polako pojavljuje upotrebom drugačijih načina sagledavanja ovih problema, ukazuje na složenost, dinamičan karakter i promenljivost, koje su donedavno često prenebregavane različitim uprošćavanjima i po-

jednostavljanjima veoma složenih pojava. Da bismo dobili što bližu predstavu o dešavanjima povezanim sa rimskim imperijalizmom, potrebno je kloniti se njihovog tretiranja na podrazumevajući i zdravorazumski način, uvek jasno definisati teorijsko-metodološke pristupe i biti spreman na izmenu ili napuštanje upotrebljavane paradigme u slučaju uviđanja njenih manjkavosti.

Literatura

- Alcock, Susan, E. 2001. "Vulgar Romanization and the domination of the elites". In *Italy and the West: Comparative Issues in Romanization*, eds. Simon Keay and Nicola Terrenato, 227-233. Oxford: Oxbow.
- Barrett, John. 1997. "Romanization: a critical comment". In *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse, and discrepant experience in the Roman empire*, ed. David J. Mattingly, 51-64. Portsmouth, R. I.: Journal of Roman Archaeology 23.
- Blagg, Thomas and Martin Millet (eds.) 1990. *The Early Roman Empire in the West*. Oxford: Oxbow Books.
- Casella, Eleanor Conlin and Chris Fowler. 2004. *The Archaeology of Plural and Changing Identities, Beyond Identification*. New York: Springer.
- Champion, Craige, B. (ed.) 2004. *Roman Imperialism: Readings and Sources*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cooper, Nicholas. 1996. "Searching for the blank generation: consumer choice in Roman and post-Roman Britain". In *Roman Imperialism: Post-colonial Perspectives*, eds. Jane Webster and Nicholas Cooper, 85-98. Leicester: School of Archaeological Studies, University of Leicester.
- Creighton, John. 2006. *Britannia: The creation of a Roman province*. London: Routledge.
- Díaz-Andreu, Margarita, Sam Lucy, Staša Babić and David N. Edwards. 2005. *The Archaeology of identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London: Routledge.
- Dietler, Michael. 2005. "The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology: Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter". In *The Archaeology of Colonial Encounters: Comparative Perspectives*, ed. Gil J. Stein, 33-68. Santa Fe: School of American Research.
- Dyson, Stephen, L. 1993. From New to New Age archaeology: archaeological theory and classical archaeology. *American Journal of Archaeology* 97: 195-206.
- Freeman, Pamela W. M. 1993. 'Romanization' and Roman material culture: Review of Millett, *The Romanization of Britain*. *Journal of Roman Archaeology* 6: 438-445.
- Freeman, Pamela W. M. 1997. "Mommsen to Haverfield: the origins of studies of Romanization in the late 19th c. Britain". In *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse, and discrepant experience in the Roman empire*, ed. David J. Mattingly, 27-50. Portsmouth, R. I.: Journal of Roman Archaeology 23.
- Hingley, Richard. 1996. "The 'legacy' of Rome: the rise, decline and fall of the theory of Romanization". In *Roman Imperialism: Post-colonial Perspectives*, eds. Jane.

- Webster and Nicholas Cooper 35-48. Leicester: School of Archaeological Studies, University of Leicester.
- Hingley, Richard. 1997. "Resistance and domination: social change in Roman Britain". In *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse, and discrepant experience in the Roman empire*, ed. David. J. Mattingly, 81-100. Portsmouth, R. I.: Journal of Roman Archaeology 23.
- Hingley, Richard. 2000. *Roman Officers and English Gentlemen: the Imperial Origins of Roman Archaeology*. London: Routledge.
- Hingley, Richard (ed.) 2001. *Images of Rome: Perceptions of Ancient Rome in Europe and the United States in the Modern Age*. Portsmouth, R. I.: Journal of Roman Archaeology.
- Hingley, Richard. 2005. *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huskinson, Janet. 2000. "Looking for Culture, Identity and Power". In: *Experiencing Rome: Culture, Identity and Power in the Roman Empire*, ed. Janet Huskinson, 3-27. London: Routledge – The Open University.
- Insoll, Timothy (ed.) 2007. *The Archaeology of Identities: A Reader*. London: Routledge.
- James, Simon. 2001. "'Romanization' and the peoples of Britain". In *Italy and the West: Comparative Issues in Romanization*, eds. Simon Keay and Nicola Terrenato, 187-209. Oxford: Oxbow.
- James, Simon. 2003. Roman Archaeology: Crisis and Revolution. *Antiquity* 77: 178-184.
- Jones, Sean. 1997. *The Archaeology of Ethnicity: Constructing identities in past and present*. London: Routledge.
- Keay, Simon. 2001a. Introduction to *Italy and the West: Comparative Issues in Romanization*, eds. Simon. Keay and Nicola. Terrenato, 113-116. Oxford: Oxbow.
- Keay, Simon. 2001b. "Romanization and the Hispaniae". In *Italy and the West: Comparative Issues in Romanization*, eds. Simon Keay and Nicola Terrenato, 117-144. Oxford: Oxbow.
- Mattingly, David, J. 1996. "From one colonialism to another: imperialism and the Maghreb". In *Roman Imperialism: Post-colonial Perspectives*, eds. Jane. Webster and Nicholas Cooper, 49-69. Leicester: School of Archaeological Studies, University of Leicester.
- Mattingly, David, J. 1997. "Dialogues of power and experience in the Roman Empire". In *Dialogues in Roman Imperialism: Power, Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, ed. David. J. Mattingly, 7-24. Portsmouth, R. I.: Journal of Roman Archaeology Supplement 23.
- Mattingly, David, J. (ed.) 1997. *Dialogues in Roman Imperialism: Power, Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*. Portsmouth, R. I.: Journal of Roman Archaeology Supplement 23.
- Mattingly, David, J. 2002. Vulgar and weak 'romanization,' or time for a paradigm shift? *Journal of Roman Archaeology* 15: 536-540.
- Mattingly, David, J. 2011. *Imperialism, Power and Identity: Experiencing Roman Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Mihajlović, Vladimir D. 2011. Gordijev interpretativni čvor: rimski pisani izvori, ideja socio-kulturne evolucije i koncept romanizacije. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 679-698.

- Millet, Martin. 1990. "Romanization: historical issues and archaeological interpretation". In *The Early Roman Empire in the West*, eds. Thomas Blagg and Martin Millet, 35-41. Oxford: Oxbow Books.
- Olsen, Bjornar. 2002. *Od predmeta do teksta: teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Pitts, Martin. 2007. The Emperor's New Clothes? The Utility of Identity in Roman Archaeology. *American Journal of Archaeology* 111/4: 693-713.
- Pitts, Martin. 2008. Globalizing the local in Roman Britain: An anthropological approach to social change. *Journal of Anthropological Archaeology* 27/4: 493-506.
- Revell, Louise. 2009. *Roman Imperialism and Local Identities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roymans, Nico. 2004. *Ethnic Identity and Imperial Power: The Batavians in the Early Roman Empire*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Webster, Jane. 1995. *Interpretatio*: Roman word power and Celtic gods. *Britannia* 26: 153-161.
- Webster, Jane. 1996. "Roman imperialism and the 'post-imperial age'". In *Roman Imperialism: Post-colonial Perspectives*, eds. Jane Webster and Nicholas Cooper, 1-17. Leicester: School of Archaeological Studies, University of Leicester.
- Webster, Jane. 1997a. "A negotiated syncretism: readings on the development of Romano-Celtic religion". In *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse, and discrepant experience in the Roman empire*, ed. David J. Mattingly, 165-184. Portsmouth, R. I.: Journal of Roman Archaeology 23.
- Webster, Jane. 1997b. Necessary comparisons: a post-colonial approach to religious syncretism in the Roman provinces. *World Archaeology* 28/3: 324-338.
- Webster, Jane. 1999. At the end of the world: Druidic and other revitalization movements in post-conquest Gaul and Britain. *Britannia* 30: 1-20.
- Webster, Jane. 2001. Creolizing the Roman provinces. *American Journal of Archaeology* 105: 209-225.
- Webster, Jane. 2003. "Art as resistance and negotiation". In *Roman Imperialism and provincial art*, eds. Sarah Scott and Jane Webster, 24-51. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wells, Peter, S. 1998. Identity and Material Culture in the Later Prehistory of Central Europe. *Journal of Archaeological Research* 6/3: 239-298.
- Wells, Peter, S. 1999. *The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Wells, Peter, S. 2001. *Beyond Celts, Germans and Scythians: Archaeology and Identity in Iron Age Europe*. London: Duckworth.
- Woolf, Greg. 1997. Beyond Romans and Natives. *World Archaeology* 28/3: 339-350.
- Woolf, Greg. 1998. *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woolf, Greg. 2001. "The Roman Cultural Revolution" in Gaul. In *Italy and the West: Comparative Issues in Romanization*, eds. Simon Keay and Nicola Terrenato, 173-186. Oxford: Oxbow.
- Woolf, Greg. 2004. *The Present State and Future Scope of Roman Archaeology: A Comment*. *American Journal of Archaeology* 108/3: 417-428.
- Џонсон, Метју. 2008. *Археолошка теорија*. Београд: Clío.

Vladimir D. Mihajlović

Department of History
Faculty of Philosophy, Novi Sad

Concept of Romanization in Archaeology:
Rise and Fall of a Paradigm

From the foundation of the discipline of archaeology, the study of the Roman provinces has been under the decisive influence of the concept of Romanization, itself developed under the specific social conditions of Europe by the end of the 19th and beginning of the 20th century. Romanization has been the general interpretive framework in explaining the changes in the local communities induced by the Roman rule, presupposing the normative approach to the Roman culture, often valued favorably in contrast to the local cultures. The theoretical developments in the field of classical archaeology, taking place by the end of the 20th century, have contributed to the reconsideration and abandonment of the basic assumptions of the idea of Romanization. After this period, in the Roman provincial archaeology efforts have been concentrated to define new, more theoretically sound approaches to changes induced by the expansion of the Roman imperialism. The paper presents the critical overview of the theoretical discussions in the field of the Roman provincial archaeology, starting from the critique of the concept of Romanization to the newly established interpretive framework offering different possibilities for future investigation of these issues.

Key words: Roman provincial archaeology, concept of Romanization, paradigm shift, globalization, theory of identity

Concept de romanisation en archéologie:
ascension et déclin du paradigme

Depuis la fondation de la discipline, les études des provinces romaines étaient sous l'influence décisive du concept de romanisation, développé dans le contexte social spécifique de l'Europe de la fin du XIX et du XX siècle. La romanisation a servi de cadre interprétatif général pour expliquer les changements à l'intérieur des sociétés indigènes qui se sont produits sous l'influence du pouvoir romain, d'une manière qui suggérait l'approche normative de la culture romaine souvent favorisée axiologiquement par rapport aux cultures indigènes. La prise de conscience théorique de l'archéologie classique, survenue à la fin du XX siècle, a contribué à la remise en question et à l'abandon des hypothèses fondamentales sur lesquelles repose l'idée de romanisation.

Après cette période, dans l'archéologie romaine provinciale la tentative a été faite de définir de nouvelles approches qui seraient théoriquement mieux fondées et axiologiquement neutres, et qui, d'une manière plus objective, traiteraient des événements complexes et des changements causés par l'expansion de l'impérialisme romain. Cet article est une vue critique et un aperçu des débats théoriques au sein de l'archéologie romaine provinciale couvrant de la critique de l'idée de romanisation jusqu'aux cadres interprétatifs nouvellement établis qui offrent des possibilités variées d'analyse des questions évoquées.

Mots clés: archéologie romaine provinciale, concept de romanisation, changement de paradigme, globalisation, théorie de l'identité

Primljeno / Received: 12. 06. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 10. 07. 2012.